

Національна академія наук України
Державний природознавчий музей

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
ДЕРЖАВНОГО
ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ**

Випуск 29

Спеціальний випуск

Львів 2013

Национальная академия наук Украины
Государственный природоведческий музей

**НАУЧНЫЕ ЗАПИСКИ
ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПРИРОДОВЕДЧЕСКОГО
МУЗЕЯ**

Том 29

Специальный выпуск

Львов 2013

National Academy of Sciences of Ukraine
State Natural History Museum

PROCEEDINGS OF THE STATE NATURAL HISTORY MUSEUM

Volume 29

Special edition

Lviv 2013

УДК 57+58+591.5+502.7:069

Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2013. – Вип. 29. – 223 с.

Спеціальний випуск збірника присвячений проблемам динаміки різноманіття та адаптаційному потенціалу ентомобіоти які розглядалися на VII Львівській ентомологічній школі присвяченій пам'яті професора Андрея Шептицького, яка проходила в рамках міжнародної науково-практичної конференції «Подільські читання», організованої Міністерством освіти і науки України, Тернопільським національним педагогічним університетом ім. В. Гнатюка, Природним заповідником «Медобори», Національним природним парком «Дністровський каньйон», Державним природознавчим музеєм НАН України (м. Львів), Кам'янець-Подільським національним університетом ім. І. Огієнка, Вінницьким державним педагогічним університетом ім. М. Коцюбинського, Хмельницьким національним університетом, Ойцовським парком народовим (Польща), що відбулася 23-24 травня 2013 року в м. Тернополі.

Для екологів, ботаніків, зоологів, працівників природничих музеїв, заповідників, національних парків та інших природоохоронних установ.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Чернобай Ю.М. д-р біол. наук, проф. (*головний редактор*); Берко Й.М. д-р біол. наук, проф.; Бокотей А.А. канд. біол. наук, с.н.с. (*відповідальний секретар*); Волгін С.О. д-р біол. наук, проф.; Дригант Д.М. д-р г.-м. наук, с.н.с.; Климишин О.С. д-р біол. наук, с.н.с. (*науковий редактор*); Малиновський А.К. д-р с.-г. наук; Тасенкевич Л.О. д-р біол. наук, проф.; Третяк П.Р. д-р біол. наук, проф.; Царик Й.В. д-р біол. наук, проф.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Чернобай Ю.Н. (*главный редактор*), Берко И.Н., Бокотей А.А. (*ответственный секретарь*), Волгин С.А., Дрыгант Д.М., Климишин А.С. (*научный редактор*), Малиновский А.К., Тасенкевич Л.А., Третяк П.Р., Царик И.В.

EDITORIAL BOARD

Chernobay Y.M. (*Editor-in-Chief*), Berko I.M., Bokotey A.A. (*Managin Editor*), Volgin S.O., Drygant D.M., Klymyshyn O.S. (*Scientific Editor*), Malynovsky A.K., Tassenkevich L.O., Tretjak P.R., Tsaryk I.V.

Видання 29 тому здійснено за фінансової підтримки природного заповідника «Медобори»

*Рекомендовано до друку вченою радою
Державного природознавчого музею*

ISSN 2224-025X

© Наукові записки ДПМ, 2013

УДК 595.42:598.2(477)

Ю. М. Дідик

КЛІЩІ ПТАШИНИХ ГНІЗД ДУНАЙСЬКОГО ТА ЧОРНОМОРСЬКОГО БІОСФЕРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ УКРАЇНИ

Ключові слова: кліщі, членистоногі, птахи, гнізда, Україна.

Вивченню видової різноманітності кліщів у гніздах птахів в Україні присвячено багато робіт [1, 2, 3, 5, 11, 12, 14, 16]. Втім, більшість досліджень торкаються лише окремих груп кліщів (паразитичні, пир'яні та ін.), а комплексні дослідження акарофауни пташиних гнізд Північного Причорномор'я України до цього часу не проводились. Крім того, деякі представники ряду паразитиформних (Parasitiformes) кліщів мають важливе епідеміологічне та епізоотологічне значення, як потенційні резервуари та переносники збудників небезпечних захворювань людини та тварин.

Мета даної роботи – вивчення видового різноманіття кліщів пташиних гнізд Дунайського та Чорноморського біосферних заповідників України.

Матеріал і методика досліджень

У період з 2008 по 2009 рр. для дослідження зібрано 126 пташиних гнізд 6 видів птахів: ластівки берегової *Riparia riparia* (Linnaeus, 1758) – 62 (в період гніздування – 37, після вильоту пташенят – 25), ластівки сільської *Hirundo rustica* Linnaeus, 1758 – 36, мартина жовтоногого *Larus cachinnans* Pallas, 1811 – 6, пухівки *Somateria mollissima* Linnaeus, 1758 – 20, шпака звичайного *Sturnus vulgaris* Linnaeus, 1758 – 1, плиски білої *Motacilla alba* Linnaeus, 1758 – 1 [15]. Матеріал був зібраний у Дунайському біосферному заповіднику на о. Білгородський, о. Очаківський, о. Нова Земля, вздовж кордонів гирла Бистре та у Чорноморському біосферному заповіднику на о. Смалений та південних кордонах.

Збір матеріалу з пташиних гнізд та його дослідження проводили за стандартними методиками [4]. Усі виявлені мешканці гнізд були зафіксовані у 70% етиловому спирті, систематичне положення виявлених кліщів було визначено за морфологічними критеріями [8, 9, 10, 19, 20].

Результати досліджень

У досліджених пташиних гніздах зареєстровано 32 види кліщів, що належать до 18 родів, 18 родин (табл. 1). Більшість кліщів представлені вільноживучими некрофагами, копрофагами, фітофагами та схізофагами. В досліджених матеріалах з пташиних гнізд аргасові кліщі не виявлені.

Найбільш різноманітна в видовому відношенні група кліщів ряду паразитиформних (Parasitiformes) – 20 видів, 11 родів, 10 родин.

За видовим багатством переважала група вільноживучих гамазових кліщів (зоофаги, некрофаги) – 12 видів, 6 родів, 5 родин: *Asca bicornis*; *Gamasellus montanus*; Rhodacaridae gen. sp.; *Neoseiulus agrestis*; *N. conterminus*; Parasitidae gen. sp.; *Gamasolaelaps tuberculatus*; Laelaptidae gen. sp.; *Androlaelaps casalis*; *Hypoaspis heselhausi*; *H. lubrica*; *H. aculeifer*.

Паразитичні гамазиди (гематофаги) представлені 5 видами, з 3 родів, 3 родин – Haemogamasidae (2), Hirstionyssidae (2), Dermanyssidae (1). Іксодові кліщі представлені 2 видами, з 1 роду та 1 родини: *Ixodes lividus* та *Ixodes ricinus*. Ці кліщі мають важливе медичне та ветеринарне значення, оскільки є потенційними переносниками інфекцій, що є небезпечними для людини та сільськогосподарських тварин [6, 13, 17].

Родина IXODIDAE Murray, 1877

Ixodes (Pholeoixodes) lividus Koch, 1844 – зазвичай є паразитом ластівки берегової. В Україні зареєстрований на обривистих берегах Дніпра, на Південному Бузі та на Чорноморському узбережжі. В нашому дослідженні знайдений у гніздах ластівки берегової та пухівки з Чорноморського біосферного заповідника. Кліщі є носіями вірусу весняно-літнього енцефаліту та рикетсіозної Лихоманки Ку [20].

Ixodes (Ixodes) ricinus (Linnaeus, 1758) – широко поширений в світі вид. В Україні вид масовий на Поліссі, в Карпатах, Прикарпатті та гірській зоні Криму. В нашому дослідженні знайдені лише личинки в гнізді пухівки з Чорноморського біосферного заповідника. Кліщі є резервуаром кліщового енцефаліту, бореліозів (*Borrelia burgdorferi* sensu lato), Лихоманки Ку, ерліхіозу, геморагічної лихоманки Конго-Крим, туляремії, еризипелоїдозу, лістеріозу та інших небезпечних для людини та тварин захворювань [13, 18].

Родина DERMANYSIIDAE Kolenati, 1859

Dermanyssus gallinae (De Geer, 1778) – широко поширений в світі ектопаразит домашніх та диких птахів. Кліщі також здатні нападати на людину. В нашому дослідженні виявлені в гніздах ластівки берегової, ластівки сільської та пухівки в Дунайському та Чорноморському біосферних заповідниках. Кліщі приймають участь у розповсюдженні холери птахів, вірусу енцефаліту курей, кінського енцефаломієліту та Лихоманки Ку [17].

Родина HIRSTIONYSSIDAE Bregetova, 1967

Hirstionyssus isabellinus Oudemans, 1913 – широко поширений в світі паразит гнізд дрібних ссавців та зрідка птахів. Виявлений в гніздах ластівки сільської з Чорноморського біосферного заповідника. Кліщі є носіями вірусів кліщового енцефаліту, геморагічної лихоманки та лімфоцитарного хориомеїнігиту [7].

Крім того, в матеріалах з пташиних гнізд, що були зібрані у Дунайському біосферному заповіднику, знайдено велику кількість ногохвісток та бліх. В підстилковому матеріалі з гнізд ластівки берегової в період гніздування відмічені псевдоскорпіони, мурашки та велика кількість личинок перетинчастокрилих.

Представлена робота є першим комплексним дослідженням акарофауни пташиних гнізд Північного Причорномор'я України. Подальші дослідження видового різноманіття кліщів пташиних гнізд цього регіону мають суттєво поповнити наведений в роботі список видів.

Таблиця 1

Види кліщів зареєстровані у гніздах птахів

№	Види	Вид птахів						
		<i>R. riparia</i> *	<i>R. riparia</i> **	<i>H. rustica</i>	<i>L. cachinnans</i>	<i>S. mollissima</i>	<i>St. vulgaris</i>	<i>M. alba</i>
1	2	3	4	5	6	7	8	9
	PARASITIFORMES							
1	<i>Ixodes lividus</i> Koch, 1844		+			+		
2	<i>Ixodes ricinus</i> (Linnaeus, 1758)					+		
3	Rhodacaridae gen. sp.		+			+		
4	<i>Gamasellus montanus</i> (Willmann, 1936)			+				
5	<i>Asca bicornis</i> (Canestrini & Fanzago, 1887)		+					
6	<i>Gamasolaelaps tuberculatus</i> Bregetova, 1961			+				
7	Parasitidae gen.sp.	+	+			+		
8	<i>Neoseiulus agrestis</i> (Karg, 1960)				+			
9	<i>Neoseiulus conterminus</i> (Kolodochka, 1990)				+			
10	Laelaptidae gen. sp.			+				
11	<i>Androlaelaps casalis</i> (Berlese, 1887)	+				+		
12	<i>Hypoaspis aculeifer</i> (Canestrini, 1884)		+					
13	<i>Hypoaspis lubrica</i> Oudemans & Voigts, 1904		+	+				
14	<i>Hypoaspis heselhausi</i> Oudemans, 1912	+	+					
15	Haemogamasidae gen. sp.	+						
16	<i>Haemogamasus pontiger</i> (Berlese, 1904)	+		+		+		

Закінчення таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9
17	Hirstionyssidae gen. sp.			+				
18	<i>Hirstionyssus isabellinus</i> Oudemans, 1913			+				
19	<i>Dermanyssus gallinae</i> (de Geer, 1778)	+		+		+		
20	<i>Trichouropoda ovalis</i> (C. L. Koch, 1839)	+	+					
	ACARIFORMES							
21	Tydeidae gen.sp.	+		+	+	+		
22	<i>Cunaxa setirostris</i> Hermann, 1804			+				
23	<i>Erythracarus pyrrholeucus</i> (Hermann, 1804)			+				+
24	Cheyletidae gen.sp.					+		
25	<i>Cheyletus eruditus</i> (Schrank, 1781)	+	+	+			+	
26	<i>Cheyletus rabiosus</i> (Rohdendorf, 1940)			+				
27	Camisiidae gen.sp.	+						
28	<i>Platynothrus peltifer</i> (C. L. Koch, 1839)	+	+	+		+		+
29	<i>Cosmochthonius reticulatus</i> Grandjean, 1947			+	+			+
30	Acaridae gen.sp.				+			
31	<i>Acarus siro</i> Linnaeus, 1758	+	+	+	+		+	
32	<i>Glycyphagus destructor</i> Schrank, 1781			+				

Примітки: * в період гніздування; ** після вильоту пташенят.

Подяка

Автор висловлює щирю вдячність за допомогу у визначенні матеріалів д.б.н. Л.О. Колодочці та к.б.н. С.В. Погребняку.

1. Андрейко О. Ф., Севастьянов В. Д., Кузьменко Т. Н. Клеши-компоненты симбиоценоза гнезд сизого голубя (*Columba livia*) в северо-западном Причерноморье // Пятое Всес. акарол. совещ. (Фрунзе, май 1985). – Фрунзе: Илим. – 1985. – С.15-16.
2. Андрейко О. Ф., Севастьянов В. Д., Шарафат Г. С. Паразитические клещи – обитатели гнезд синантропных птиц северо-западного Причерноморья и Афганистана // XI конференция Украинского общества паразитологов. Киев, сент. 1993. – К., 1993. – С.4-5.
3. Дубинин В. Б. Перьевые клещи (Analgesoidea). Часть I. Введение в их изучение. (Фауна СССР. Паукообразные. – VI, 5) / Дубинин В. Б. – М.-Л. – АН СССР, 1951. – 363 с.
4. Дубинина М. Н. Паразитологическое исследование птиц / Дубинина М. Н. – М.- Л., 1955. – 135 с.
5. Ківганов Д. А. Кліщі пір'яного покриву та гнізд крячків (Laridae, Sterninae) півдня України: автореф. на здоб. ступеню канд. біол. наук / Ківганов Д. А. – Київ, 1992. – 21 с.
6. Никулина Н. А. Эпизоологическая и эпидемиологическая значимость гамазовых клещей (сем. Haemogamasidae Oudemans, 1926, *P. haemogamasus* Berl., 1889) мелких млекопитающих на территории Прибайкалья. – Бюллетень ВСНЦ СО РАМН. – 2006. – № 2(48). – С.112-114.
7. Никулина Н. А. Клеши сем. Hirstionyssidae Bregetova, 1967 р. *Hirstionyssus* Fonseka, 1948 мелких млекопитающих на территории России – Вестник ИРГСХА. – 2007. – № 29 – С.16-37.
8. Определитель обитающих в почве клещей Mesostigmata / Под ред. Гиляров М. С. – Л.: Наука, 1977. – 718 с.
9. Определитель обитающих в почве клещей Sarcoptiformes / Под ред. Гиляров М. С. – М.: Наука, 1975. – 491 с.
10. Определитель обитающих в почве клещей Trombidiformes / Под ред. Гиляров М. С. – М.: Наука, 1978. – 271 с.
11. Севастьянов В. Д. Клеши группы Acarididae – обитатели гнезд птиц // 6 Всес. Совещание по пробл. теор. и прикл. акарологии. – Ашхабад. – 1990. – С.113-114.
12. Сергиенко Г. Д. Орибатида гнезд некоторых птиц и млекопитающих // Вестник зоологии. – № 2. – 1983. – С.26-31.
13. Столбов Н. М. Членистоногие, связанные с птицами и их гнездами, в природных очагах инфекций Среднего Приобья: автореферат на здоб. ступеню канд. біол. Наук / Столбов Н. М. – Томск, 1967. – 24 с.
14. Ужеская С. Ф. Клеши семейства Tarsonemidae – компоненты биоценозов гнезд млекопитающих и птиц // XI конференция Украинского общества паразитологов (Киев, сентябрь 1993). – Киев. – 1993. – С.167.
15. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). – Київ – Львів, 2007. – 111 с.
16. Харамбура Я. Й. Матеріали до вивчення ектопаразитів диких водноболотних птахів України. Сучасна та минула фауна західних областей України / Харамбура Я. Й. – Київ, АН УССР, 1963. – С.37-39.
17. Chirico J., Eriksson H., Fossum O., Jansson D. The poultry red mite, *Dermanyssus gallinae*, a potential vector of *Erysipelothrix rhusiopathiae* causing erysipelas in hens. – Medical and Veterinary Entomology. – 2003. – 17 (2). – P.232-234.

18. Karbowski G. Kleszcz łąkowy *Dermacentor reticulatus* – występowanie, biologia i rola jako wektora chorób odkleszczowych: Rozprawa habilitacyjna. – Warszawa: Instytut Parazytologii im. Witolda Stefańskiego, 2009. – 112 s.
19. Kranth G. W., Walter D. E. A manual of acarology. 3rd ed. – Texas Tech University Press, 2009. – 807 p.
20. Suida K. Kleszcze Polski (Acari: Ixodida). Część II Systematyka I Rozmieszczenie. – Warszawa, 1993. – 381 p.

Институт зоології НАН України, вул. Б. Хмельницького, 15, Київ-30, 01601, Україна;
e-mail: didykj@izan.kiev.ua

Ю. М. Дидик.

Клещи птичьих гнезд Дунайского и Черноморского биосферных заповедников Украины

В работе представлены результаты изучения 126 птичьих гнезд Дунайского и Черноморского биосферных заповедников. Основная масса nidicolous паразитов представлена гамазовыми клещами. Отмечено 32 вида клещей из 18 семейств. Аргасовые клещи в изученных материалах не обнаружены. В птичьих гнездах также зарегистрированы: многоножки, коллемболы, пауки, ложноскорпионы, муравьи, блохи, мошки и личинки насекомых.

Ключевые слова: клещи, членистоногие, птицы, гнезда, Украина.

Yu. M. Didyk.

Mites of the bird nests from the Danube Biosphere Reserve and the Black Sea Biosphere Reserve of Ukraine

Results of investigations among 126 birds' nests are given. Most of the nidicolous parasites belong to cohort Gamasina. Thirty-two species of mites from 18 families was found in birds' nests. Furthermore millipedes, springtails, spiders, pseudoscorpions, ants, fleas, gnats and insect larvae were found in nests.

Key words: mites, arthropods, birds, nests, Ukraine.

Національна академія наук України
Державний природознавчий музей

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Випуск 29

Научные записки Государственного природоведческого музея
Proceedings of the State Natural History Museum

Українською, російською та англійською мовами

Головний редактор Ю. М. Чернобай

Комп'ютерний дизайн і верстка В. Б. Різун

Адреса редакції:
79008 Львів, вул. Театральна, 18
Державний природознавчий музей НАН України
телефон / факс: (032) 235-69-17
e-mail: museologia@museum.lviv.net
<http://museum.lviv.net>

Формат 70×100/16. Обл.-вид. арк. 23.1. Наклад 300 прим.

Виготовлення оригінал-макета і друк здійснено в Лабораторії природничої музеології та видавництва Державного природознавчого музею НАН України